

ICONOGRAPHISK POST
NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILDTOLKNING
NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 1/2, 2024

INNEHÅLL / CONTENTS

Förord / Editorial	3
<i>Bo Vahlne</i>	
<i>Comitium</i> på Roms forum och Rikssalen på Stockholms slott – om deras likhet med ledning av Albertis <i>De re aedificatoria</i>	7
<i>Carsten Bach-Nielsen</i>	
The Diffusion and Use of Emblem Books in Gotland, Pomerania and Denmark around 1700	39
<i>Fred Andersson</i>	
Iconology and Semiotics – with some Examples from Schapiro and Thürlemann	61
Bokrecensioner – Book reviews:	
<i>Solfrid Söderlind</i>	
Lotta Nylund: <i>Alexander Lauréus genremålningar och den tidiga romantikens visuella kultur</i>	96
<i>Lars Berggren</i>	
Ulla Hastrup: <i>Danske romanske kalkmalerier. Fra 1000-tallet til o. 1200.</i>	108

ICONOGRAPHISK POST • NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILDTOLKNING
NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY NR 1/2, 2024. ISSN 2323-5586
PP. 7–37.

Bo Vahlne

Ph.D. in Art History, former Överintendent, Kungl. Husgerådskammaren
Email: bo.gosta.vahlne@gmail.com

*Comitium på Roms forum och Rikssalen på Stockholms slott –
om deras likhet med ledning av Albertis De re aedificatoria*

***The Comitium in Rome and the Hall of State
in Stockholm Royal Palace – On their similarities
under the guidance of Alberti's De re aedificatoria***

Abstract: The use of parables in Alberti's treatise *De re aedificatoria* reappears in drawings by the architect Nicodemus Tessin the younger, in the late 17th century. Alberti established an "moralized architecture" based on Cicero's *De officiis*, which particularly influenced the relationship between function and form. The Comitium, a demarcated part of Rome's forum for the people's assembly, reflected its qualities of accessibility to the square and of orderly meetings. These functions were later transferred to a basilica and two curia buildings for religious and secular matters. According to Alberti all three were richly adorned with internal columns. The advent of the laws of the Twelve Tables, *Duodecim Tabulae*, with the Republic's law texts engraved, were intimately associated with the Comitium. The projects of Inigo Jones, John Webb and Christopher Wren for Whitehall, a synonym for central government, appears to include structures based on Alberti's tract. The Banqueting House is for example combined with a chapel. Corresponding elements appear in Tessin's drawings for the Royal Palace in Stockholm. The Hall of State at Stockholm Palace, where the King met with the Parliament, appears to compile and fuse Alberti's information about the basilica, the curia and the royal reception room. The tablets with ethical sentences in Tessin's drawing reflect Cicero's role for Alberti's architectural theory.

Keywords: Leon Battista Alberti, Nicodemus Tessin the younger, Royal Palace in Stockholm, Cicero, Comitium, Basilica, Curia, Parable, Inigo Jones, John Webb, Christopher Wren, Whitehall in London, Presence Room, Hall of State

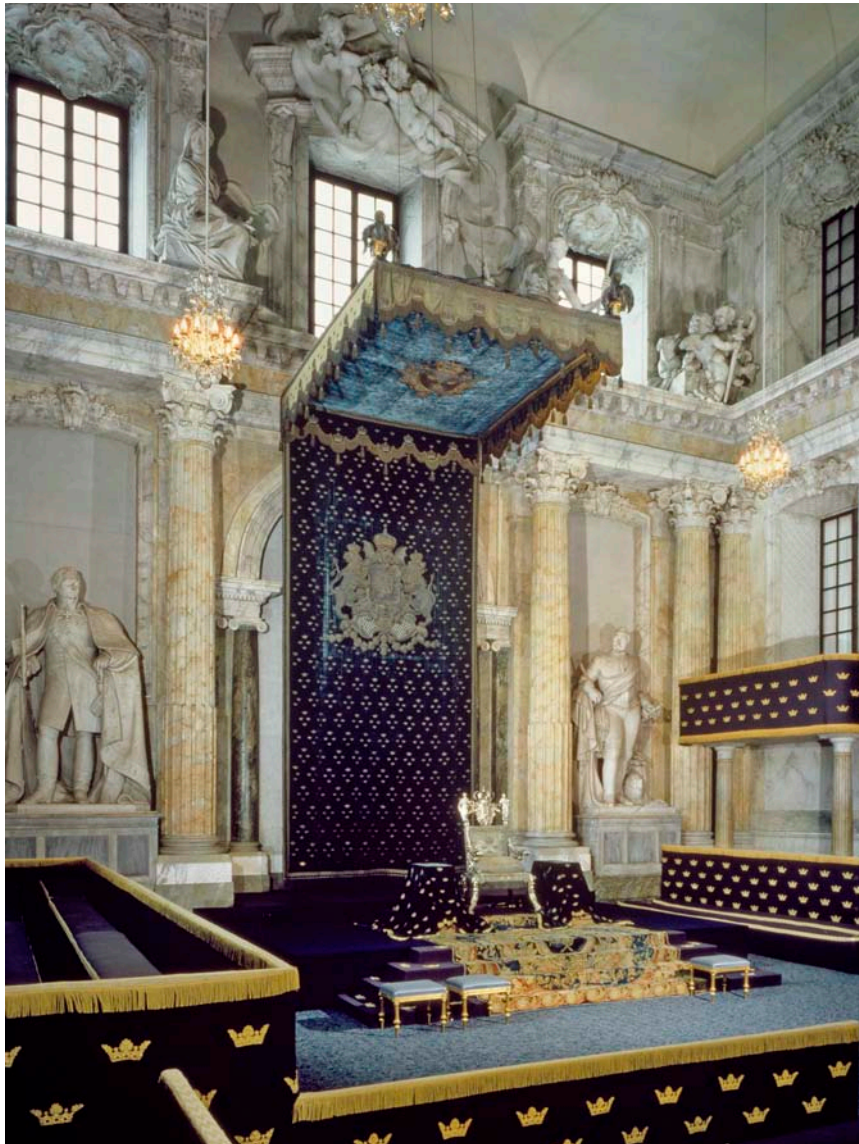

Fig 1. Rikssalens västparti med tronstolen under en rikt broderad tronbimmel. Bakom denna skymtar exedran och ovanpå entablementet, uppe till vänster, ses Mildheten, medan Tron på andra sidan är delvis skyddad av tronbimlen. © Kungl. Hovstaterna, foto Håkan Lind.

The western part of the Hall of State with the throne under a richly embroidered canopy. Behind it, part of the exedra is seen, and to the left, on the large entablature, sits Gentleness, while the canopy partly conceals Faith on the other side.

Comitium på Roms forum och Rikssalen på Stockholms slott

– om deras likhet med ledning av Albertis *De re aedificatoria*

Bo Vahlne

Leon Battista Albertis arkitekturtraktat *De re aedificatoria* (1452) har befunnits vara en kunskaps- och inspirationskälla för Nicodemus Tessin d.y. (1654–1728) under arbetet med ritningarna till Stockholms nya slott.¹ Det tycks därför vara möjligt att fördjupa insikten om Tessins projekterade rikssalsinredning (fig. 2). Kolonnordningen liksom atlanterna ovanpå listen och texttavlor under fönsternischerna bör bli föremål för ytterligare genomlysning.² Ritningarna tillkom under ett skede av kungligt envælde. Maktindelningen i regeringsformen från 1634 hade förlorat sin roll genom ett riksdagsbeslut 1682 och en suveränitetsförklaring under riksdagen 1693 men riksdagsordningen från 1617 bestod. Ständerna behöll sin ställning som folkförsamling om än inte sin del inom den tidigare maktindelningen. Det var i korthet utgångsläget för Tessin när Karl XI vid 1690-talets mitt beslutade att moderniseringen av den gamla slottsanläggningen skulle drivas vidare sedan ombyggnaden av den norra längans yttre fullbordats. Under det fleråriga ritningsarbetet inträffade några för landet betydelsefulla händelser: Karl XI:s död i april 1697, en kortlivad förmyndarregering med en handlingskraftig riksänkedrottning i spetsen, Karl XII:s trontillträde i december 1697 och det stora nordiska krigets utbrott år 1700. Kungen tog då ledningen för sin armé och lämnade Stockholm för att aldrig återkomma levande. Omkring 1703 var Tessins arbete med de stora presentationsritningarna i stort sett avslutat.

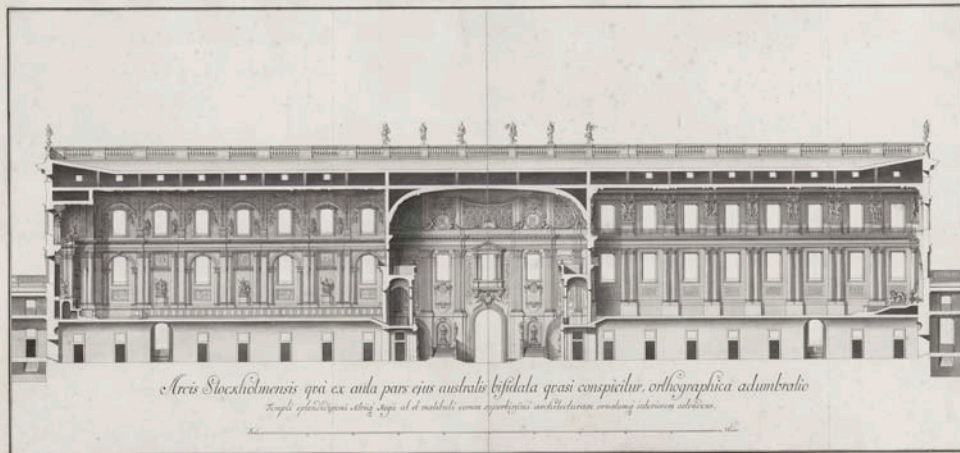

Fig. 2. Nicodemus Tessin d. j., Stockholms slott. Sektion genom den södra längan, med rikssalen till höger, slottskyrkan till vänster och däremellan slottets högsta rum, Södra valvet. De två salarna ligger direkt ovanpå bottenvåningens kungliga kök. Slottsarkitektkontoret. Lave-rad pennteckning ca 1704. © Kungl. Hovstaterna, foto Alexis Daflos.

Nicodemus Tessin the younger, Stockholm palace. Section through the south wing of the palace building showing the Hall of State to the right and the Royal Chapel to the left; between them the high South vault. The two halls are located directly above the royal kitchens on the ground floor.

Medan likheten ännu var en väg till insikt

Att likna en sal vid ett torg, faller det under vetenskapsgrenen ikonografi? För målar- och bildhuggarkonsten ter sig ikonografisk och ikonologisk forskning naturlig. För byggnadskonstens del förekommer sådan inte lika reguljärt. Gränsdragningar mellan vetenskaper behöver inte vara befordrande. Bilden, antingen en tankefigur i ord eller ett visuellt motiv, har alltid kunnat bära en innebörd utöver sig själv. Ännu under 1600-talet var begrepp som likhet och överensstämmelse avgörande när det gällde att förstå och beskriva världens mångfald och uppbyggnad, att finna förhållanden mellan makrokosmos och mikrokosmos, att se samband mellan det synliga och det osynliga.³ När Tessin

karaktiserade relationen mellan de tre konstarterna som ett släktskap var det således inte ett utslag av nytänkande.

Alberti ansåg att ett kungligt mottagningsrum skulle liknas vid ett torg. Det var dess egenskap av öppenhet han hade i åtanke likaväl som det visuella uttrycket. Funktion och form hörde enligt honom intimt samman. Ett podium, för att ta ett annat exempel, höjde en person över de övriga. Denna angavs därmed ha en högre ställning av något slag eller, som i en folkförsamling, ha rätten att tala till de närvarande.

Inte så få arkitekter arbetade i kungliga uppdragsgivares närhet. Hovet var den del av samhället där funktion och rang blev som mest synliggjorda. Likhet styrde både tanke och handling. Albertis traktat bestod hans samtid och efterföljande skeden med kunskap och struktur, mindre av tidsberoende stilkänsla. Andrea Palladio fyllde i goda stycken den luckan för Inigo Jones och hans efterträdare i England. Tessin riktade sina blickar främst mot Lorenzo Berninis Rom. Ludvig XIV:s Frankrike blev med sitt stöd till konsterna också ett ideal för honom. Den franske kungen hade vetat att kalla på Bernini för Louvrens ombyggnad. Uppenbarligen sändes Christopher Wren 1665 till Paris för att kunna ta del av Berninis ombyggnadsplaner.⁴ Exemplets framträdande roll var en följd av likhetens betydelse. Vid sidan av direkta källor kan traditionen ge en nutida betraktare vägledning i förståelsen för Albertis och Tessins förhållningssätt.

En grundval för samhället

Albertis traktat, som trycktes första gången 1485 och då utan illustrationer, vilar till god del på antikens byggnadskonst med Vitruvius som naturlig företrädare.⁵ I den första bokens första kapitel framhöll Alberti att han därutöver lagt till vad han funnit användbart för sin samtids arkitektur. Han beaktade en kristen tradition med fler än en medeltida lärd.⁶ Bland dessa intog Hrabanus (ca 780–856), en av den karolingiska renässansens skriftlärd, en betydelsefull plats med sin bok om bland annat byggnadskonsten (*De rerum naturis*, XIV). Uppföljningen bestod kanske främst i att ersätta Vitruvius redogörelse för en byggnads sammansättning med den som Hrabanus och dennes föregångare Isidor av Sevilla (ca 560–636) lagt fram. Kolonnadens jämförande med väggen i en byggnad och kolonnens tillagda antropomorfa egenskaper breddade möjligheterna för att ingjuta etiska dimensioner i byggnadskonsten.⁷

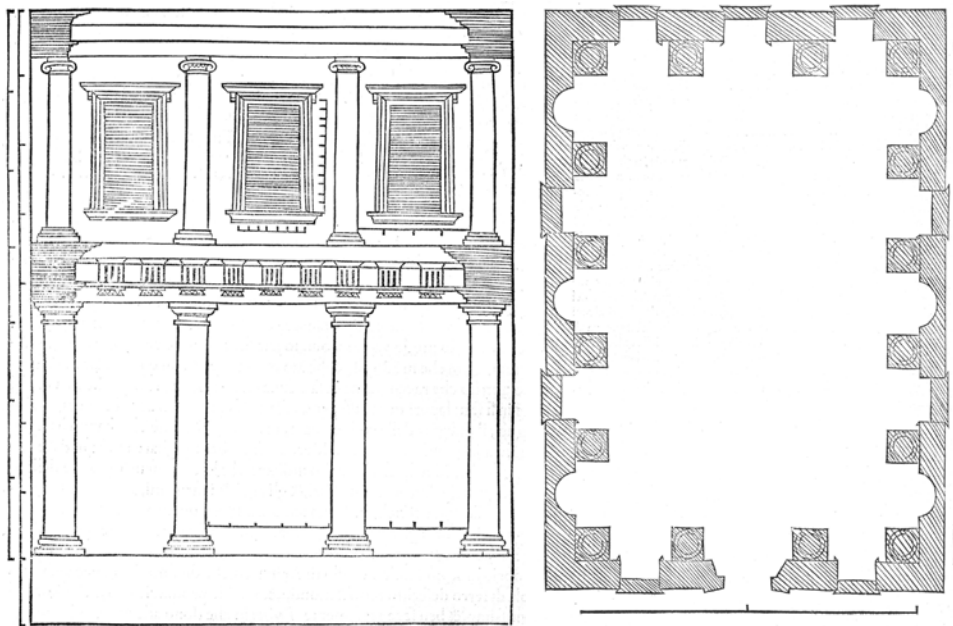

Fig. 3–4. Alberti beskrev i sitt traktat Roms två kurior, den ena för prästerskapet, som rådfrågade gudarna, den andra för senatorerna som hade att överlägga om republikens världsliga styrelse. Plan och sektion av Curia senatoria, hämtade från Bartolis utgåva av Leon Battista Alberti's *De re aedificatoria*, 1550. Foto Kungl. Biblioteket, Stockholm.

In his treatise Alberti described Rome's two curias, one for the clergy, who consulted the gods, the other for the senators who had to deliberate on the secular government of the republic. Plan and section of the Curia senatoria, from Bartoli's edition of *De re aedificatoria*, 1550.

Ciceros skrifter hade gått en renässans till mötes under 1400-talet och var i hög grad levande även under Tessins samtid. I mångt hade Ciceros tankevärld tidigt inlemrats i kristen filosofi men Alberti förde in Ciceros romerska etik i byggnadskonsten, som därmed tog form av en nyttotillvänd "architecture moralized".⁸ Det var främst *De officiis* (*Om plikterna*), som Alberti baserade sin struktur på. Begrepp som *dignitas*, *gravitas* och *utilitas*, det antika Roms dygdesamma återhållsamhet och nyttotänkande liksom religionens och det allmännas företräde, blev avgörande. Hur grundläggande denna helhet tedde sig för Alberti framgår inte minst av vad han inledningsvis hävdade i traktaten, nämligen att byggnadskonsten inte endast var en förutsättning för samhälls-

bildningen. Den bidrog även till dess fortbestånd.⁹ Han tänkte med andra ord på nyttan i dess vidaste mening, var en funktionalist om den beteckningen kan tillätas.

Alberti utgick från att det antika Roms byggnader, utöver templet, som stod i statslivets tjänst hade en föregångare i form av en avgränsad plats på stadens forum.¹⁰ Beträffande denna inhägnad hänvisade han till Varros *De Lingua Latina*, även om fler antika författare nämner den.¹¹ Varro hade nämligen lämnat en kort beskrivning av *comitium* (folkförsamling), som platsen efter sin funktion benämndes. Ett podium med ett *rostrum* eller talarstol utgjorde platsens blickpunkt och dessutom fanns där en lägre tribun för utländska sändebud. Det var på *comitium* statens ärenden tidigast hade avhandlats för att sedan flyttas in i en basilika och två kurior, de sistnämnda för de religiösa ärendena respektive den sekulära styrelsen. En basilika blev således platsen för folkförsamlingens möten men även för rättsskipningen. Enligt Alberti hade dessa byggnader succesivt gjorts större, tidigast genom tillägg av envåniga pelargångar, senare tvåvåniga, med läktare.¹² I *Curia sacerdotum* rådfrågades gudarna av prästerna medan *Curia senatoria* blev sätet för en rådgivande eller styrande senat (fig. 3, 4).¹³ Byggnadernas inre berikades av kolonner likt torgets inramande pelargångar. *Comitium* blev en sinnebild för torgets tillgänglighet och avgränsningens ordnade mötesform. Båda egenskaperna, som torde ha uppfattats vara grundläggande för republikens Rom, reflekteras i Albertis beskrivningar av basilikan och kurian som byggnadstyper samt av deras placering invid stadens forum.¹⁴

Duodecim Tabulae eller de Tolv Tavlorna med de romerska lagtexterna ingraverade hörde intimt samman med Roms forum och comitium. Tavlornas tillkomst skedde enligt Livius för att plebejerna i den romerska folkförsamlingen skulle få obehindrad tillgång till de tidigare inte nedskrivna lagtexterna.¹⁵ Tavlorna var av brons och ställdes upp på Roms forum 450–449 f.Kr. Tillgängligheten blev med andra ord en förutsättning för delaktighet. I sin traktats sjunde bok, den om orneringen av heliga byggnader, exemplifierar Alberti användningen av inskriptioner med hjälp av de Tolv Tavlorna, som efter en tempelbrand på Capitolium 69 e.Kr. framställdes på nytt i stort antal av kejsar Vespasianus. Alberti hänvisade vidare till Cicero när det gällde att vara återhållsam med texter i pryndandet av templet. Endast sådana som skulle göra människan mer rättvis, mer anspråkslös, mer nyttig och mer dygdig var tänkbara.¹⁶

Med tanke på byggnadskonstens roll för samhället fann Alberti det naturligt att även beskriva två kungaboningar, dels den som en furste med folkets stöd bebodde i stadens mitt, dels en borg utanför staden, tillflyktsort för en härskare som med våld tillvållt sig makten. Palatset i stadens mitt skulle innehålla olika gårdar och rum, däribland stora mottagningsrum. För öppenhetens skull liknades dessa vid ett torg.¹⁷ Genom sin historiska kunnighet och sitt konsekventa nyttotänkande anses Alberti ha lagt grunden för den tidigmoderna klassicerande byggnadskonsten och dess efterföljare.

Alberti i palladiansk dräkt

En kort avvikelse från tankeflykten mellan Rom och Stockholm må här tillåtas. England var det mest betydande kungadömet utanför den katolska hegemonin och dessutom kännetecknades dess styrelse av en parlamentarism. Det fanns därför naturliga skäl för Sveriges styrande att hålla sig orienterade om förhållandena där, något som hade skett redan vid Erik XIV:s trontillträde 1560. Tessin förblev dock relativt tystlåten om sina intryck efter ett studiebesök i landet 1678. Från tidigt 1600-tal verkade där arkitekten Inigo Jones (1573–1652) och kort därefter hans assistent John Webb under visst inflytande av Alberti även om Palladios klassicism kom att bli kännetecknet för deras byggnadskonst.¹⁸ En samtida med Jones, en diplomat vid namn Henry Wotton, gav 1624 ut *The Elements of Architecture*, en skrift med uttalat ”protofunktionalistisk” inriktning. I förordet hävdade Wotton att Alberti var den näst Vitruvius mest lärde författaren i ämnet.¹⁹ Wotton, som under många år var stationerad i Venedig, hade bistått Jones när denne inledde sina studieår i Italien. Om Albertis inflytande över byggnadskonsten i England under 1600-talet är dock mycket litet behandlat.²⁰

Inigo Jones ritningsarbete inför återuppförandet av Banqueting House omkring 1620 blev en del av en planerad större modernisering av Whitehall Palace, kungligt residens i London och synonymt med den verkställande makten. Parlamentet disponerade Westminster Palace. Redan i Jones’ utvecklade projekt lades till Banqueting House en pendang av samma storlek, sannolikt ett slottskapell (fig. 5). Det har visats att James I, som regerade 1603–1625, motsatte sig ett förslag av Jones att inreda Banqueting House med pelargångar, det vill säga för att efterlikna den romerska basilikan.²¹ Banqueting House förefaller därför utgöra en syntes av Albertis beskrivning av basilikan, senatskurian och det

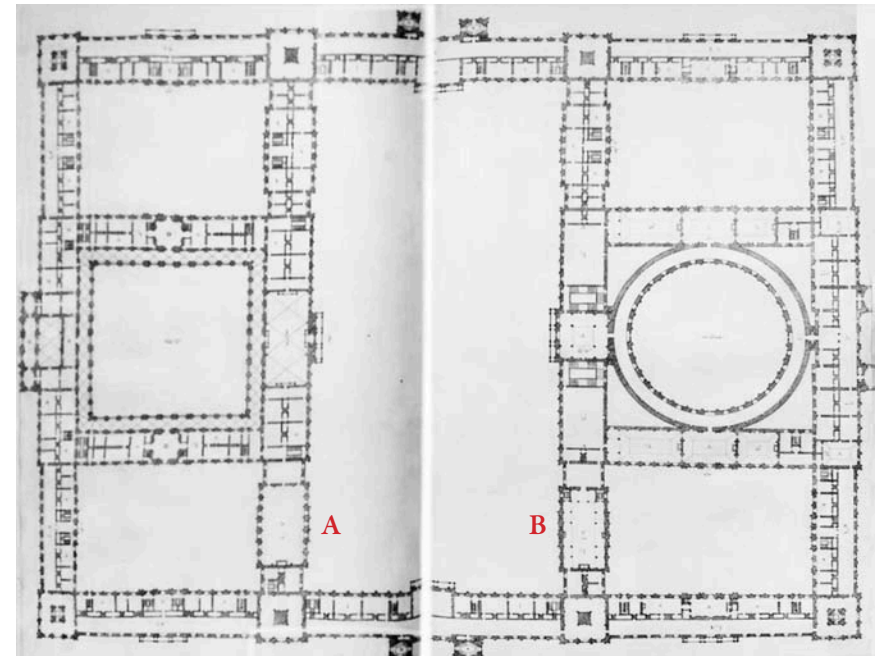

Fig. 5. Inigo Jones och John Webbs projekt för ett nytt kungligt slott som ersättning för det gamla Whitehall. I det stora komplexet har de kungliga våningarna grupperats kring en rund gård och Banqueting House (A) har fått en basilikaformad pendang (B), sannolikt ett kapell. Planlösningen har ställvis betydande likheter med vad Tessin senare kom fram till för det svenska residenset. Efter Kent 1727, plansch 2. Kungl. Konstakademien. Foto författaren.

Inigo Jones' and John Webb's project for a new royal palace to replace the old Whitehall. In the large complex, the royal apartments have been grouped around a round yard, the Banqueting House (A) has been given a basilica-shaped pendant (B), probably a chapel. In some places, the floor plan shows significant similarities with the one drawn up later by Tessin for the Swedish residence.

kungliga mottagningsrummet (fig. 6).²² John Webbs och Christopher Wrens olika projekt för residenset följde Jones i spåren.²³ I projekten ingick Banqueting House fortsatt med en pendang i form av en basilikaformad kyrka (fig. 7). Mellan byggnaderna hade då en stor vestibul fått en rationell placering.²⁴ Vestibulen betjänade även de kungliga våningarna. Placeringen av de två stora byggnaderna/rummen intill denna skulle ge dem en särskild dignitet i visualiseringen av den verkställande makten. Det allmänna intrycket blir naturligen en närhet till Albertis redovisning för de två kuriorna. Banqueting House kom

Fig. 6. Inigo Jones, Banqueting House, Whitehall, London, 1619–1622. Plafondmålningarna av Rubens installerade 1636. Foto Grabampurse 2017, Creative Commons, CC BY-SA 4.0.

Inigo Jones, Banqueting House, Whitehall, London, 1619–1622. The ceiling panels by Rubens were installed in 1636.

att användas som ett stort Presence Chamber för ceremonier, till exempel mottagningar för över- och underhusets ledamöter samt ambassadörer men även för hovfester.²⁵

Geometrin var en tungt vägande komponent i Christopher Wrens skönhetsbegrepp, en grundläggande ”naturlig” geometri som uppvisade symmetri och jämvikt. Albertis *concinnitas* torde ha utgjort en av hans inspirationskällor.²⁶ Traktaten fanns i hans bibliotek. Enklast kan begreppet med Nicodemus Tessin d.y:s ord beskrivas på följande sätt: ”Skönheten beträffande, så är den full Komblig, enär hwarken Kan gies eller tagas af något wärk utan att skada detsamma”.²⁷ Gemensamt för de nämnda skönhetsbegreppen är att harmonin hade sitt ursprung i naturen som en gudomlig skapelse. När Vitruvius tre

grundbegrepp, Styrkan, Nyttan och Skönheten övertogs av Alberti och Palladio och sedan både Wren och Tessin hyllade dem, den sistnämnde så till den grad att han förde dem i sitt adelsvapen, blir likhetens betydelse åskådlig även för en sentida betraktare.

Alberti i tessinsk dräkt

I Stockholms gamla slottsanläggning fanns inom högslottet en stor salbyggnad där riksdagsmännen i de fyra stånden gemensamt kom att sammanträda med monarken. I den äldsta riksdagsordningen, fastställd 1617, benämndes rummet ”Rijkzsaalen”, ett namn som klart anger att dess huvudfunktion var av en annan dignitet än ett rådsrum eller för den delen en festsal. Runt salens väggar löpte till yttermera visso en målad fris med rikets samtliga landskapsvapen.²⁸

Rikssalen i den ena av Tessins två planer över det nya slottet, vilka hade fastställts av Karl XII:s förmyndarregering kort efter Karl XI:s död och den stora

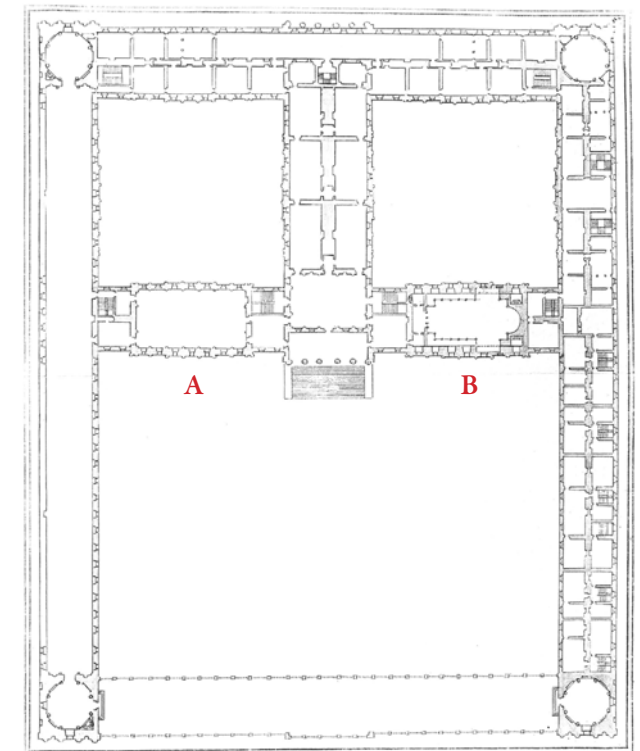
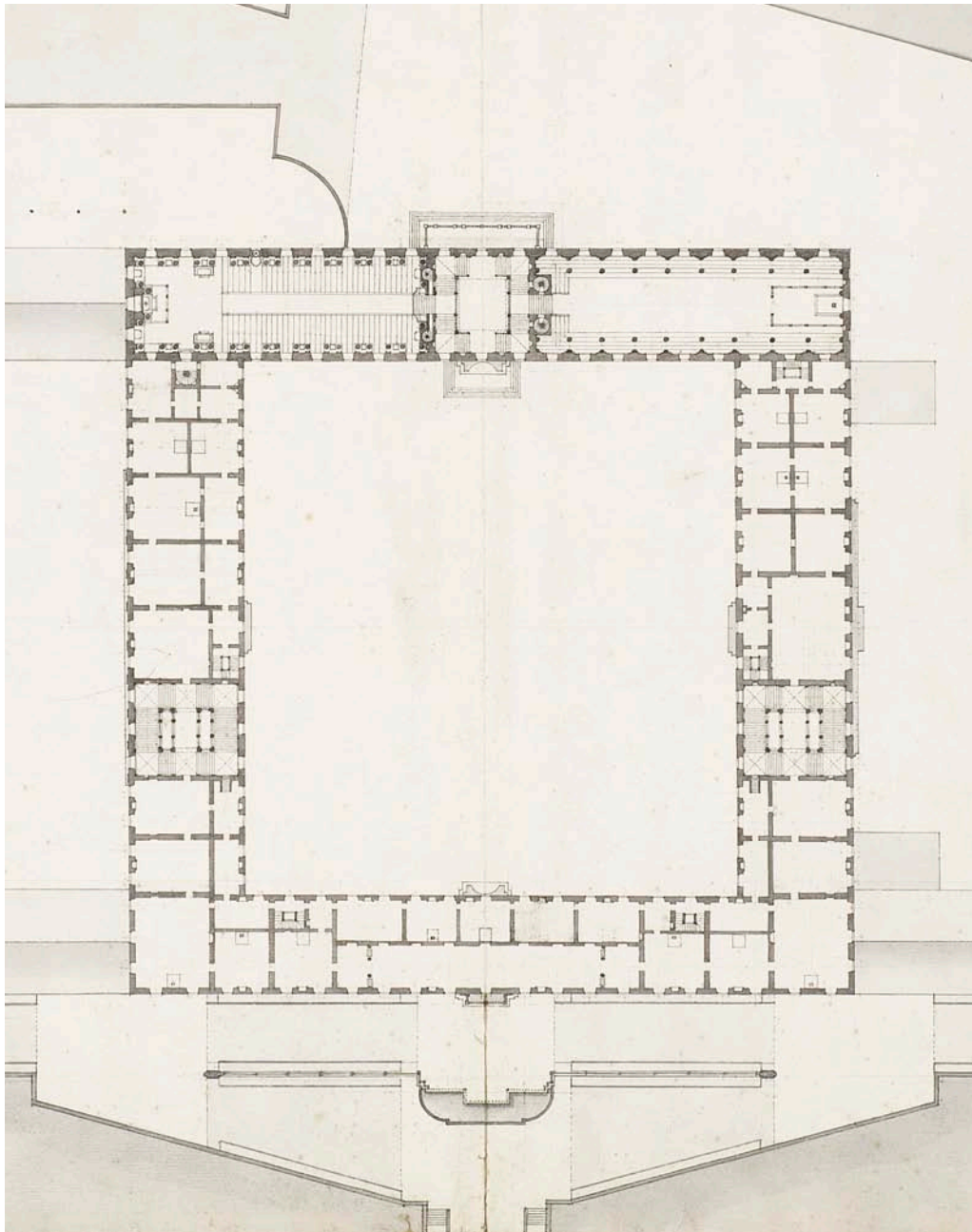

Fig. 7. John Webbs projekt till ett förminskat Whitehall från 1660-talets andra hälft. På ömse sidor om en stor vestibul ligger Banqueting House (A) och en kyrka (B). Tessins byggnadsstruktur och rationalism visar släktskap med Webbs projekt. Efter Thurley 1999. Foto Kungl. Biblioteket.

John Webb's project for a smaller Whitehall from the second half of the 1660s. The Banqueting House (A) and a church (B) are on either side of a large vestibule. The structure and rationalism of Tessin's building are similar to Webb's project.

slottsbranden i maj 1697, uppvisar större överensstämmelse med en basilika än vad salen kom att göra några år senare (fig. 8, 11). En slumpartad bevarad skiss av Tessin till inredning i både rikssalen och slottskyrkan (fig. 9) torde vara utförd senast i anslutning till Karl XI:s beslut omkring årsskiftet 1695–96 att låta den redan inledda ombyggnaden av det gamla slottet fortsätta.²⁹ De två rummens individuella utformning i skissen återkommer nämligen i den nämnda planritningen. Rikssalen uppvisar dock inte den utvecklade basilikans två kolonnordningar ställda på varandra. Av stickkapporna i den övre fönsterraden att döma skulle rummet täckas av samma valv som kyrkan. Kolonnerna bildar sidoskepp och ledamöternas säten står längs sidoväggarna. Som en del av läktarskranket ovanför står på kolonnen en plint med en liten skulptur. Bandet på väggen bakom kan kanske bäst beskrivas som en lisen. En blick mot Palladios gårdsfasad till Convento della Carità i Venedig ger vägledning.³⁰

Rikssalens läge och storlek i skissen behölls i de slutliga presentationsritningarna. Dock har det flacka tunnvalvet ersatts med ett platt tak (fig. 2, 11). Salens höjd motsvarar fasadens två och en halv våning och den ligger ovanpå bottenvåningen med dess välyda ekonomilokaler.³¹ Salens bredd upptar längans bredd och bågige sidoväggarna har således fönster i två rader.³² Bottenvåningens valv skulle bära rikssalens stora golv och brandsäkrade samtidigt runt köken. Till skillnad mot förhållandet i skissen har kolonnerna flyttats ut till väggarna och grupperats som kopplade halvkolonner med undantag för fondväggen i väster där fyra fristående kolonner bidrar till tronstolspodiets dignitetsgivande uppgift. Kolonnerna bär en kraftig, som romersk betecknad, list. På denna återfinns plintar med parställda atlanter som i sin tur bär upp det med listverk indelade platta taket. Under de nedre fönstren har Tessin placerat stora tavlor med latinska texter, vars innehåll är av etiskt slag (fig. 12).³³ Taket var tänkt att förses

Fig. 8. Tessins plan för den nya slottsbyggnaden i juni 1697. Rikssalen och slottskyrkan återfinns i den södra längan mot slottsbacken, upptill på planen. På ömse sidor om ett galleri i norra längan ligger kungens och drottningens våningar spegelvända med de publika rummen utmed ytterfasaden. Rikssalens utformning hade då ännu utseendet av en basilika. Slottsarkitektkontoret. © Kungl. Hovstaterna, foto Alexis Daflos (beskuret).

Tessin's plan of June 1697, for the new palace building. The Hall of State and the Royal Chapel are found in the southern wing towards Slottsbacken (the palace slope) at the top of the plan. On either side of a gallery in the north wing are the King and the Queen's Royal apartments, with the public rooms along the outer facade. The Hall of State design still has the appearance of a basilica.

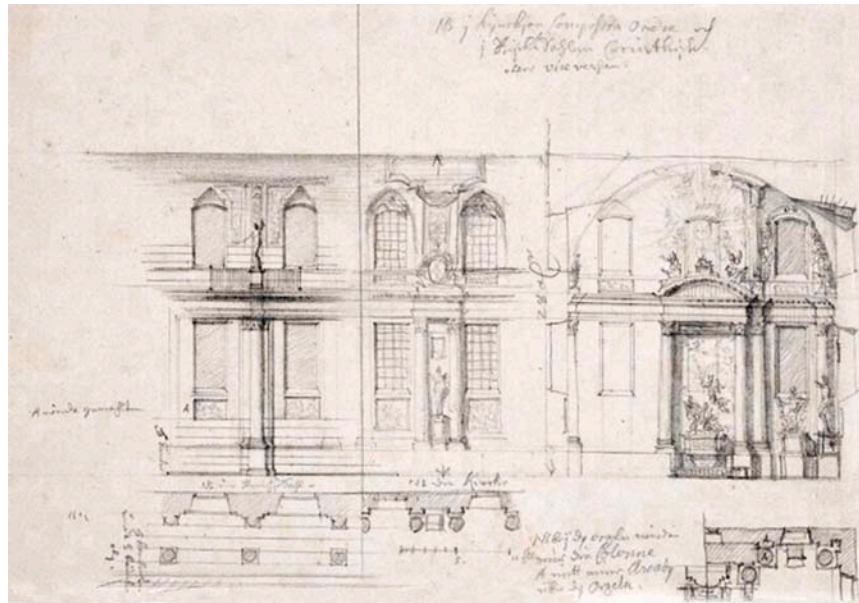

Fig. 9. Tessins skiss för inredning av Rikssalen och Slottskyrkan, troligen utförd senast i anslutning till kungens beslut om att riva de övriga delarna av det gamla slottet 1695–96. Nationalmuseum (NM HCC 0757), Wikimedia Commons.

Tessin's sketch for the interior of the Hall of State and Royal Chapel was probably made in connection with the king's decision to demolish the remaining parts of the old palace complex in 1695–96.

med målningar. En figur- och färgriktig dom skulle få dominera över väggarnas utformning. Tessin hade i flera sammanhang klart deklarerat att den dekorativa tyngden i ett rum skulle återfinnas antingen i taket eller på väggarna, inte både och som i till exempel Versailles. Han stod som bekant med ena benet i Rom vad gällde själva byggnaden och det andra i Paris när det rörde sig om inredningarna.

Albertis redovisning för senatskurian liksom för basilikan och deras relation till den avgränsade platsen och torget torde ha varit vägledande för Tessin vid utformningen av rikssalen.³⁴ En fråga följer dock: Borde inte Tessin ha tagit hänsyn till skillnaden mellan en senatskuria och en mötesplats för ständerna, folkförsamlingen? Tessin gav sin rikssalsinredning en riktning, markerad genom fondväggens fristående kolonner och tillhörande tronstolspodium. En av mindre joniska kolonner buren båge i väggen fick ersätta basilikans absid el-

ler exedra. Så som tronstolen tecknats i ritningen står den intill väggen, så att säga under bågen. Tessin tycks därför ha avstått från den traditionella tronehimeln, vilken vanligtvis gjorde en exedras uppgift.³⁵ I den av både Vitruvius och Alberti beskrivna senatskurian saknade rummet riktning. Ställningen mellan senatorerna var jämnt fördelad, följsamt återspeglad i kurians visualiserade inredning. För sin slutliga utformning av rikssalen använde Tessin beteckningen för den kringbyggda gården, *atrium*, i sin ritning.³⁶ Atriet i det stora boningshuset hade samma grundläggande drag som torget.

Kungligt missnöje

Karl XII hade, sedan Tessins graverade slottsritningar börjat anlända till Bender 1712, reagerat negativt inför den rika förekomsten av inskriptioner och skulpturer utanpå och inuti slottsbyggnaden.³⁷ Kungen, som ville se en ”ren” arkitektur, formligen förbjöd inskriptioner och om dessa tycks det sedan inte ha blivit mera tal. Hans inställning till skulpturer modifierades efter en försvarsskrivelse från Tessins sida. I denna framhölls bland annat att:

Jag nekar wäl intet, att *Architecturen* är rik nog af eget förråd, särdeles i de store Byggnader, der flere *ordre*, med alt hwad dem pryder, brukas får, så att andre Konstners låhn, kunde actas mindre nödige; Men wettenskaperne räcka gemenl. hwarannan handen, besynnerligast är Målare Konsten och Bildhuggeriet, i så nära skyldskap [släktskap] med Byggnings wettenskapen, att denne föga kan umbära de andra...³⁸

Relationen mellan de tre konstarterna omfattar flera slags band, inte minst innehållsliga, till exempel sådana vi kan beteckna som ikonografiska. Gravyren med sektionen av slottets södra länga nådde Karl XII först 1713 men torde ha varit mer eller mindre färdigställd när Tessin året innan nåddes av kungens negativa reaktioner. Ritningen torde ha väckt kungens undran även i andra avseenden. Han framförde bland annat tanken att kyrkan och rikssalen skulle placeras i nivå med markplanet så att en våning ovanför dessa rum kunde vinnas. Tessin blev säkert ganska frustrerad över denna tanke eftersom det hörde till bägge rummens dignitet att de skulle vara höjda över omgivningen med hjälp av en sockel, så som Alberti lämnat anvisningar om med hänvisning till templer och basilikorna i det antika Rom. Så hade dispositionen sett ut redan i 1695/96-års planering och Tessins utformning av den nya slottsbyggnaden var mycket väl genomtänkt redan då.

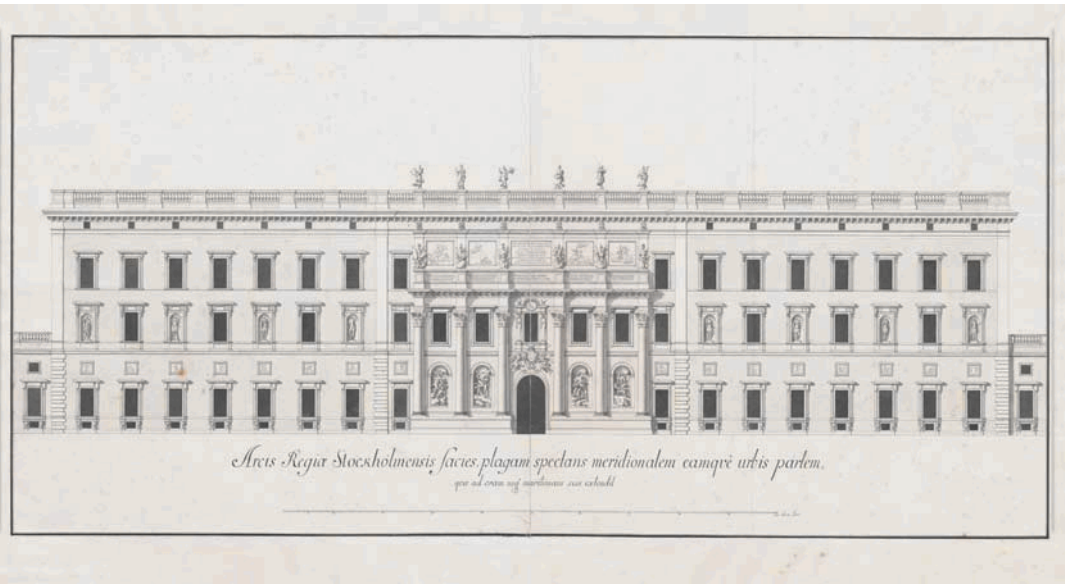

Fig. 10. I presentationsritningen med slottets södra fasad ses mittpartiet rikt formgivet som en triumfbåge runt entrén till Södra valvet. Nedtill i nischerna framställs Herkules stordåd. Slottsarkitektkontoret. © Kungl. Hovstaterna/foto Alexis Daflos.

In the presentation drawing of the Palace's south facade, the central part is richly designed as a triumphal arch around the entrance to the South Vault. At the bottom of the niches, the Labours of Hercules are depicted.

Formen skulle överensstämma med samhällsfunktionen

Tessin avsåg i sitt tidiga utkast likna rikssalens funktion och form med den romerska basilikans. Han närmade sig i det slutliga förslaget för den södra slottslängan de två kuriornas utseende genom att göra kyrkan skenbart envånig med välvt tak och rikssalen tvåvånig med platt tak. Alberti hade avstått från att dra en gräns mellan *curia sacerdotum* och ett romerskt tempel utan endast noterat att likheter förelåg. Samma svårighet torde Tessin ha haft att formulera något slags åtskillnad mellan ett slottskapell för de kungligas och uppvaktingens mer enskilda andakter och ett reguljärt kyrkorum för att därigenom kunna legitimera en balans mellan kyrkan och rikssalen i det nya slottet. En jämvikt av det slag som de engelska arkitekterna förespråkade och tillämpade i sina ritningar för Whitehall uppnåddes ändå inom den av symmetri präglade slottslängan. Och att bägge rummens dignitet var av högsta valör framgår även av vestibulens utformning.³⁹ Södra valvet betjänar ännu slottsbyggnadens två mest betydande rum i en anda av *gravitas* och *utilitas*.

lens utformning.³⁹ Södra valvet betjänar ännu slottsbyggnadens två mest betydande rum i en anda av *gravitas* och *utilitas*.

Valet av kolonnordning var betydelsefullt och Tessin tillmätte den korinthiska ordningen och kompositaordningen samma dignitet eftersom han i sin tidiga skiss antecknat att ordningarna kunde byta plats mellan kyrkan och rikssalen. Båda ordningarna bidrog med den skönhet och den innebörd, som skulle motsvara rummens funktion och värdighet. Kanske är det symptomatiskt att kompositan tillkom rikssalen. Alberti hade nämligen betonat att den var en romersk invention.⁴⁰

Frågan om varför Tessin frångick den tydliga anknytningen till basilikan har ännu inte fått någon förklaring. Beträffande Banqueting House var det Jakob I:s ombud som satte stopp för tanken. Av basilikans kännetecken återfinns i den slutliga rikssalsritningen själva förekomsten av kolonner samt läktaren,

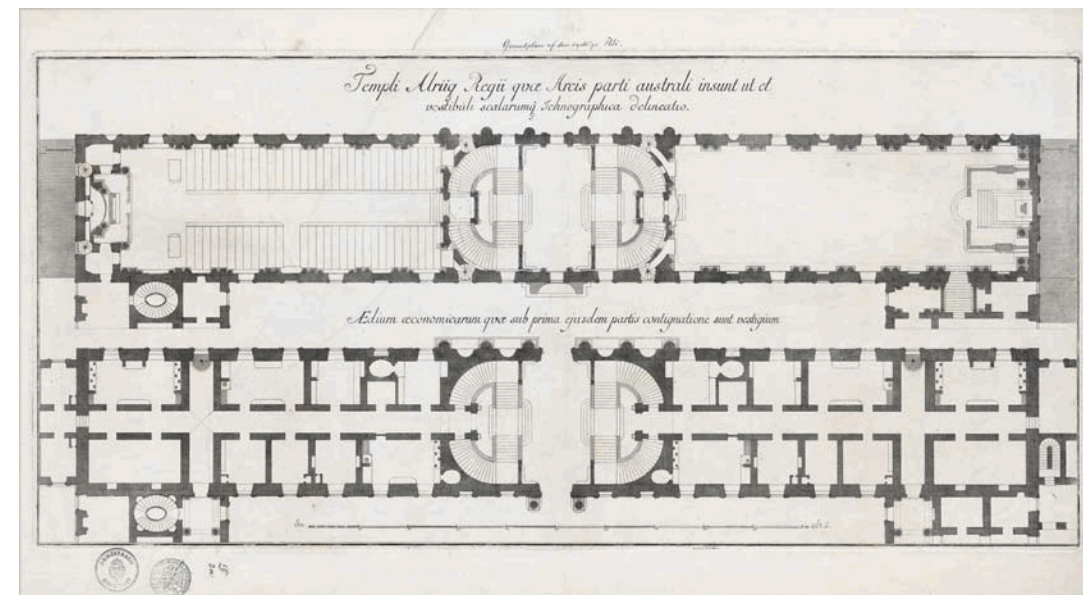

Fig. 11. Bland Tessins presentations-ritningar finns en med planerna över slottets södra länga. Överst Slottskyrkan, Södra valvet och Rikssalen; nedtill de stora köks- och ekonomiutrymmena, Slottsarkitektkontoret. © Kungl. Hovstaterna.

Among Tessin's presentation drawings is one showing the plans for the south wing of the palace. Above, the Royal Chapel, the vestibule and the Hall of State, below, the many kitchen and domestic offices.

markerad med ett räcke i järnsmide på den stora listen, och den antydda exedran i fondväggen.⁴¹ Analogin med Banqueting House är alltså påtaglig i flera avseenden. Med tanke på både Tessins benämning *atrium* och texttavlor i sektionsritningen blir det naturligt att vilja se det tidiga *comitium* som ytterligare en inspirationskälla för rikssalen, som en gemensam nämnare för de två andra, basilikan och kurian.⁴² Tessin hade dessutom uppenbart påverkats av Albertis anvisning beträffande ett stort kungligt mottagningsrum.⁴³ Det bör tilläggas att ständerna infann sig i rikssalen på kunglig inbjudan, inte med egen rätt. Först med den nya regeringsformen 1719/20 stadgades att riksmöte skulle hållas vart tredje år. Därmed blev kallelsen av mer formell natur.

Med moralen följde åligganden

Tessin torde ha inspirerats av berättelserna om de utställda lagtavlor för att på rikssalsväggarna återge texter med en för samhället förebildlig moral (fig. 12). Tre av texterna förfaller vara hämtade direkt ur Ciceros skrifter för att spegla den etik som möjliggjort den romerska rättens grundläggande aktualitet. Urvalet, anpassat och modifierat till förhållandena i Sverige, riktade sig både till monark och riksdagsmän, egentligen till landets alla medborgare. Alla ägde lika skydd av lagen, de styrande skulle vara lika med lagen. Sentenserna stod fria från både enväldets lutherska teokrati och naturrättens maktodelningsfördrag mellan kung och ständer.⁴⁴ Etiken var oberoende av tronskiften och eventuella riksdagsbeslut om regeringsformen. Tavlor skulle utgöra ett betydelsefullt inslag i rikssalens projekterade inredning med bjudande ämnen, som enligt Alberti kunde målas med ord eller med pensel och färg.⁴⁵ Deras innehåll hängde samman med den allmänna välgångsönskan till kungen, som tänktes framställd på södra fasadens mittparti.⁴⁶ Antagligen var det svårt att finna lagom långa citat ur förebildliga texter. Ytan var begränsad men texterna skulle inte ha medalj-devisens korthuggna form. Tessin hade tillgång till inte så få i denna konstart förfarna, bland andra Erik Lindschöld, som hade enväldet att tacka för sin karriär.⁴⁷

Överväganden av detta slag får än större relevans när man likt Alberti vill associera kompositaordningen med Roms etiska kultur. Att Tessin valde koplade kolonner för rikssalen torde sammanhånga med uppfattningen att de som parställda även var uttryck för öppenhet och styrka, i detta sammanhang även för giltigheten i tavlornas text.⁴⁸ Paren av atlantar på den stora romerska listen räcker handen bildligt till kolonnerna och bokstavligt till rummets taklist. De

1. GENEROSI ANIMI / ET MAGNIFICI EST / OMNIBUS BENEFA / CERE NOCERE AV / TEM NEMINI CIC – Det är ädelt och upphöjt att göra väl mot alla och inte skada någon. (Jfr Cicero De officiis, I:15; Seneca, De beneficiis III:15)
2. TVTISSIMVM RE / GIS MVNIMENTVM / CIVIVM COMMV / NIS AMOR ET BE / NEVOLENTIA EST – Konungens säkraste skydd är medborgarnas kärlek och tillgivenhet. (Jfr Cicero De officiis, II:8; Seneca, De clementia I:19; Lipsius, 2:12).
3. NIHIL LAVDABILIVS / NIHIL MAGNO ET PRE / CLARO VIRO DIGNI / VS PLACABILITATE / ET CLEMENTIA EST – Inget är mer berömvärdt eller mer värdigt en stor och lysande man än försonlighet och mildhet. (Cicero, De officiis I:25,88)
4. QVI PRAESVNT REI / PVBLICAE LEGVM SI / MILES SINT AD PUNI / ENDUM NON IRACUNDI / A SED AEQVITATE DVCAN=[TVR] – De som styr samhällen bör likna lagarna. Till bestraffning bör de ledas icke av vrede utan av rättvisa. (Cicero, De officiis I:25,89)
5. UT MEDICINA VALE / TVDINIS NAVIGATIO / NIS GVBERNATIO SIC / VIVENDI ARS OPTI / MA EST PRVDENTIA – Liksom medicinen är den bästa konsten för hälsan och styrmansskickligheten, så är klokheden den bästa konsten för livet. (Cicero, De finibus V:16)
6. TEMPERANS SE[]IP / SO SVPERIOR EST / MAXIMA ENIM VIR / TVSVOLVPTATES ET / SE[]IPSVM VINCERE – Den måttfulla är herre över sig själv, ty den största dygden är att segra över njutningslystnaden och sig själv. (Jfr Cicero De officiis, I:20; Cicero Paradoxon I:15)
7. FORTI ANIMO GE / RENDVM EST BEL / LUM VT SVAVI= / ORI TANDEM PA / CE FRVI LICAT – Krig bör föras med tappert sinne för att det till slut skall vara möjligt att njuta av en ljuvligare fred. (Jfr Cicero, De officiis I:23)
8. PRINCIPES BO / NI PIETATE ET / IVSTITIA DII FIVNT – Genom fromhet och rättvisa blir goda furstar gudar/gudalika. (Lipsius 2:10 Jfr Seneca, Apokolokyntosis 10-11)

Fig. 12. Inskriptionerna på tavlorna under Rikssalens fönster, räknade från vänster. Nr 3, 4, 5 och 8 kan anses vara citat medan de övriga har ett innehåll snarlikt i texten nämnda förlagor. The inscriptions on the tablets under the Hall of State windows, counted from the left. Nos. 3, 4, 5 and 8 may be considered quotations, while the content of the others is similar to the texts mentioned.

ersätter den övre av basilikans två kolonnordningar och bär på sina huvuden kapitälliknande förkroppningar av själva taklisten.⁴⁹ Individuellt utformade och ytterligt kraftfulla tänktes de utföra sina uppgifter, näst intill lättamt dessutom och så långt ifrån den traditionella hermen man komma kan.⁵⁰ Nakna gestalter fick normalt framställa gudar eller halvgudar, som exempelvis i Tessins Herkulesgrupper i södra fasadens nischer. Vi finner även motsvarigheter i hans

förslag till ”statuer” i form av mytologiska enleveringsgrupper i kungens stora galleri. En allegorisk uppgift torde alltid ha tillhört framställningar av detta slag. För atlanterna i rikssalen var den visuella uppgiften att bära taket. Ikografiskt ligger det närmast till hands att de genom sin styrka och sina beständigt livliga attityder skulle betona det tidlösa och allmängiltiga i etiken, så som den skulle kunnat framställas i bild i de aldrig utförda takmålningarna.⁵¹

En motsägelse kan finnas i det förda resonemanget. Atlanter förknippas med den doriska eller toskanska ordningen och de antydda kapitälerna ovanför huvudena synes ge associationer åt det hållet. Att ställa en dorisk ordning ovanpå en kompositaordning torde vara mot den då rådande uppfattningen.⁵² Troligen skall den övre våningen, i likhet med den tidiga skissen, förstås som en attikavåning, en halvåning.⁵³ Det bör i detta sammanhang noteras att golvet med eventuella gradänger var reserverat för de agerande, de som hade beslutsrätt. Kompositaordningen tillhörde således riksdagsmännens rum. Åskådarna var hänvisade till läktarna. Det bör även tilläggas att både rikssalen och kyrkan i fasaden mot Slottsbacken markerats som självständiga byggnader (fig. 10). Mittpartiet har nämligen skjutits tillbaka i förhållande till de två omgivande rummens fasader, vars hörnkedjor och -lisener understryker självständigheten.⁵⁴ Förhållandet leder tankarna tillbaka till Whitehallprojektet. Det torde även visa på att andra huvudmän tillika med kungen fanns för dessa rum i södra längan.

Ganska säkert hade Tessin tagit allmänt intryck av takets utformning i Banqueting House med Rubens grandiosa målningar.⁵⁵ Taket i rikssalen skulle enligt en bevarad ritning med hjälp av listverket indelas av tre större målningar och några anslutande mindre.⁵⁶ Att Tessin genom texttavlor lyfte fram dygerna som romerska och inte förde in dem i kyrkans hägn torde bero på rikssalens funktion som en plats för ständernas gemensamma möten. För ingångsfasaden till Johan III:s rikssal i det gamla slottskomplexet hade dock *Mildheten* i textform hämtats från Ordspråksboken.⁵⁷ Att kungens ansvar inför Herren inte hade uteslutits från rikssalen kan Tessins förslag till tronstolspodium vara ett exempel på. Två lejon har placerats där och avsågs säkerligen leda betraktarnas tankar till den vise Salomos tron i palatset i Jerusalem (1 Kung. 10:17–19).

Tessins val av texttavlor som ersättning för traditionella allegorier med liknande innehåll torde sammanhänga med att de kopplade halvkolonnerna uteslöt möjligheten att med hjälp av vävda tapeter pryda rummet. I Stockholms

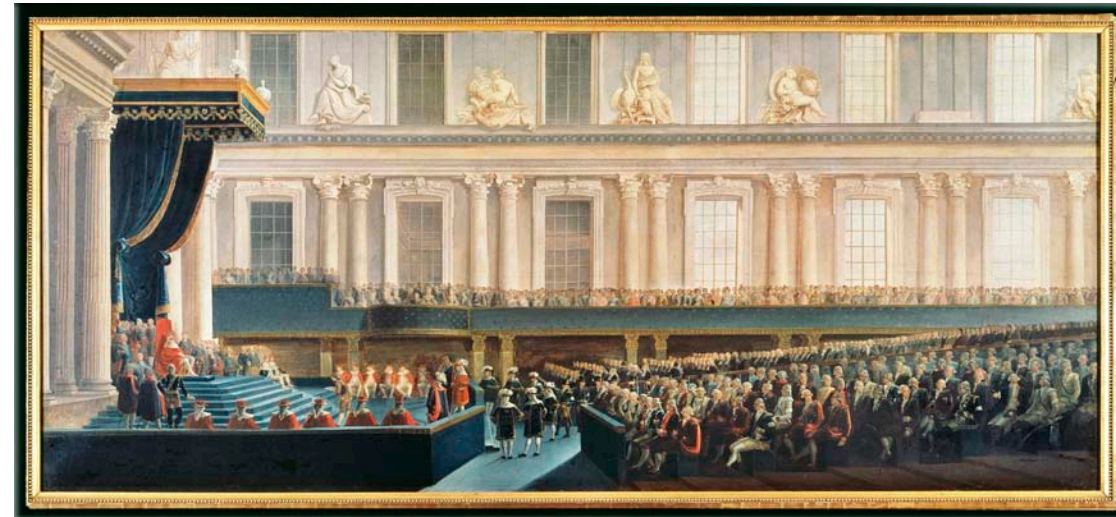

Fig. 13. Louis Jean Desprez, *Gustav III och ständerna under 1789-års riksdag*. Nationalmuseum, Stockholm, NM Drh 650. © Nationalmuseum. Se även fig. 1.

Louis Jean Desprez, Gustave III and the Estates during the 1789 session of the Riksdag.

gamla slott hade sedan drottning Kristinas tid tapeter med Roms historia fått pryda rikssalen. De var på grund av motiv och storlek så nära knutna till denna uppgift att de i inventarieböckerna gick under benämningen Rikssalstapeterna. I den nya rikssalen skulle de inte kunna fogas in.

Rikssalens färdigställande

Det finns skäl att här något beskriva hur Carl Gustaf Tessin och Carl Hårleman kom att förvalta rikssalsprojektet eftersom byggnadsarbetet hade dragit ut på tiden. En genomgående strävan i deras verksamhet var att fullfölja slottsbygget enligt Nicodemus Tessins ritningar. När han gick ur tiden 1728 stod endast nederdelen av rikssalens väggar uppmurade. De nämnda efterträdarna, den ene överintendent och den andre slottsarkitekt samt efter 1741 även överintendent, var väl medvetna om att den tidsbundna smaken hade ändrats sedan ritningsarbetet avslutats kort efter sekelskiftet 1700. Det stora nordiska kriget hade efter 1709 förlamat i stor sett allt byggnadsarbete.

Den mest betydande förändringen bestod i att ersätta de parställda atlanterna på den stora listen med allegoriska gestalter, kvinnor och putti växelvis, där

kvinnorna förenklat kan sägas företräda de utelämnade taveltexterna medan barnen med olika redskap visar fram landets tillgångar (fig. 13).⁵⁸ *Mildheten* och *Tron* i form av kvinnogestalter placerades rakt ovanför det kungliga podiet (fig. 1). De gällde då alltså som de mest avgörande bland de kungliga dygderna/plikterna. Tanken att smycka rummets plafond med allegoriska målningar bestod till 1700-talets mitt men övergavs då sedan upprepade försök att anlita en kompetent konstnär för uppgiften misslyckats. Frisen med landskapsvapnen fick i den nya rikssalen en efterföljare i form av Sveas tre kronor, Götas lejon och Vendes drake i de övre fönsternischerna och det är troligt att Tessin gett sina efterträdare anvisningar om detta inslag.

Som en följd av beslutet att placera stora allegoriska gestalter på listen behövde läktare iordningställas på annat sätt. En första liten läktare anordnades mycket tidigt. Längre läktare burna av toskanska kolonner tillkom efter 1770. Huruvida Härleman och hans efterträdare uppfattade detta som ett estetiskt problem är oklart. En samverkan mellan större och mindre kolonner var inte ovanligt, ett närliggande exempel hade Nicodemus Tessin bestått med på rummets fondvägg. Men balkongerna ”klippade” med sin bröstning av väggarnas halvkolonner och detta förhållande uppfattades som ett problem vid rummets restaurering omkring 1930. Balkongerna avlägsnades helt sonika med undantag för en mindre där de kungliga damerna med uppvaktning intog sina platser under öppnandet av riksmötena. Övriga åskådare fick ta plats på gradänger längs rummets sidoväggar under det ceremoniella öppnandet av riksmötena.⁵⁹

Sammanfattningsvis

De kopplade halvkolonnerna med sin list dominerade Tessins projekterade rikssalsinredning och tillgodosåg säkerligen Karl XII:s förväntningar. Antagandet att Tessin såg kompositakolonnerna och atlanterna som sammanhörande med texttavloras ålägganden kan efter nu anförda iakttagelser anses rimligt. Likheten eller släktskapet gällde formspråkens alla aspekter. De två grundläggande egenskaperna för ett rum i det allmännas tjänst tillgodosågs mer än väl av Tessin. Tillgängligheten manifesterades på ett enastående sätt genom Södra valvets baldakinkrönte dubbla fritrappa, en pendang till Slotts kyrkans. Delaktigheten och mötesordningen skulle möjliggöras genom en väl tilltagen golvyta omsluten av konstfullt utformade väggar och tak. Släktbanden mellan rikssalens kopplade kolonner, basilikans pelargångar och forumets

Fig. 14. Nyckelskylten till Rikssalsporten, sannolikt gjuten under 1750-talets första hälft. Med regeringsformen 1719/1720 tillförsäkrades ständerna åter makten över rikets finanser (nycklarna) och lagar (svärd och våg). Spiran, symbolen för regentens maktutövning, visar att också den stod under ständernas tillsyn (genom kungaförsäkringen, som avgavs inför trontillträdet). © Kungl. Hovstaterna.

The key lock sign on the door of the Hall of State, probably cast in the first half of the 1750s. The constitution of 1719/1720 again granted power over the kingdom's finances (the keys) and laws (sword and scales) to the Estates. The sceptre, symbol of the monarch's exercise of power, shows that this was also subject to the supervision of the Estates (through the Royal Oath, which was made before accession to the throne).

omgivande kolonnader hölls då fortfarande levande. Tidsavstånd och vetenskap hade ännu inte slätat ut likhetens innebörd och exemplets värde. En med det antika Roms etiska ideal och nytta sammanhängande byggnadskonst var Nicodemus Tessin d.y:s medel för att skapa ett rum, som till funktion och dignitet skulle trygga och befördra landets högsta mötesform, riksmötet (fig. 14). Likheten hade väglett Tessin.

Noter

- 1 Kommer 1974, 51–56, 144–145.
- 2 Lindblom 1924, 53–92. Josephson 1940, 69–77, 83–91. Vahlne 2009, 145–152. Vahlne 2018, 13.
- 3 Foucault 1966, 44. Jonsson 1983, 16. Helander 2004, 434–444. Solfrid Söderlind har ingående diskuterat begreppet likhet men då som visuell, estetisk, företeelse. Söderlind 2000, 47–79.
- 4 Thurley 1999, 101.
- 5 Johan Mårtelius har svarat för en övergripande framställning av Albertis arkitekturteori i Mårtelius 2011, 52–65. Den första illustrerade upplagan av Albertis traktat utgavs 1550 av Cosimo Bartoli i italiensk översättning. Tessin hade tre utgåvor av arkitekturtraktaten i sitt bibliotek, dels Pietro Lauros översättning 1546, dels Bartolis i fol. (1550) och i 4to (1565). Vidare ägde Tessin tre utgåvor av Vitruvius traktat, en med Daniele Barbaros översättning och kommentarer från 1567, en från 1649 och Claude Perraults utgåva på franska från 1673.
- 6 Onians 1988, 150–154. Mårtelius 2011, 57. *De officiis* innehåller även ett kapitel om bostadshuset.
- 7 Onians 1988, 147–149. Mårtelius 2011, 61.
- 8 Onians 1988, 150–157. Lipsius 2004, 138.
- 9 Alberti, IV:1. Kanerva 1998, 146–148.
- 10 Alberti, V:9. Beträffande pelargångarna, se Vitruvius V:1 och Alberti VIII:6.
- 11 Varro, V:155–156.
- 12 Alberti, VII:14.
- 13 Alberti, VIII:6.
- 14 Alberti, IV:1. Vitruvius, III:2.
- 15 Livius, III:33–41. Cicero, I:12. Riksarkivet a. I en tidig sammanställning av Tessin över innehållet i *De re aedificatoria* (VIII:1) finns en anteckning om de Tolv tavlorna när det gällde lagen om begravningskicket i Rom.
- 16 Alberti, VII:10. Cicero anförde själv i *De Legibus*, I:16, att de etiska aspekterna intimt sammanhängde med lagen som sådan.
- 17 Alberti, V:2.
- 18 Anderson 2007, 148–149, 168–182.
- 19 Wotton 1624, 5.
- 20 Björn Kommers avhandling utkom 1974 men tycks inte ha föranlett några närmare överväganden om de berörda arkitekternas beroende av Albertis traktat.
- 21 Thurley 1999, 84.
- 22 För Palladios del inskränkte det sig till uppgiften om att ordet basilika ursprungligen syftade på ett kungligt hus.
- 23 Sekler 1954, 153. Bold 1989, 107–125. Palme 1956, 187. Det kan tilläggas att vågen av Ciceroinflytande redan i 1500-talets engelska politiska tänkande var något som Jones, Webb och Wren insupit under skolgången (Clare 2020, 353–373).
- 24 Bold 1989, 107–125. Sekler 1954, 152–155. Samma disposition återkommer i Wrens ritningar för Chelsey Hospital.
- 25 Thurley 1999, 84. Palme 1956, 55. Tessin 2002a, 224–225.
- 26 Alberti, VI:2. Sekler 1954, 55. Bennett 1972, 5–22. Downes 1982, 27. Mårtelius 2011, 59.
- 27 Tessin 2002b, 55.
- 28 Olsson 1940, 93, 157–159, 167, 185–187, 211–212, 260, 272–288, 328.
- 29 Hade Tessin förevisat fler ritningar än de två planerna för förmyndarregeringen skulle detta ha framgått av dess beslut. Jfr Vahlne 1997, 81–105.
- 30 Palladio, II:6. Tessin hänvisade i olika sammanhang till denna gårdsfasad. Jfr allmänt även Mårtelius 2011, 94.
- 31 Halvvåningen ovanpå slottsyrkantens bottenvåning hade introducerats vid den norra längans påbyggnad 1692–95.
- 32 I den södra väggens nedre fönsterrad är vartannat fönster blint.
- 33 För identifiering och översättning av de latinska texterna står författaren i tacksamhetsskuld till prof. em. Hans Helander och fil. mag. Kajsa Kåring.
- 34 Kommer 1974, 51–56.
- 35 Ingen obehörig fick vid denna tid stiga in under en tronhimmel, eftersom den visualiserade det av Herren givna kungliga uppdraget. Föremålet hade en innebörd, som vi numera inte tillmäter samma bjudande roll. Jfr Thurley 1999, 84, beträffande tronhimmels vara eller inte vara.
- 36 Ingående kommenterat av Björn Kommer.
- 37 Andersson 1859, 151–174. I volymen återges brev avsända av Casten Feiff till Tessin d.y.
- 38 Riksarkivet b. Kungliga Biblioteket, 1031–1034.
- 39 Tessin ansåg att Södra valvet var ett av de rum i den slottsbyggnaden han som arkitekt kunde vara mest stolt över.
- 40 Alberti, VII:8.
- 41 Denna läktarmöjlighet förefaller endast ha använts vid Gustav IV Adolfs bröllopsfest 1797. Dåvarande överintendenten Carl Fredric Fredenheim uppträckte troligen alternativet genom att studera sin företrädarens projekt, vilket mer eller mindre ointetgjorts genom tillkomsten av de stora skulpturgrupperna på listen. Lägre läktare hade redan tillkommit efterhand.
- 42 Helander 2004, 206–207. I denna grundläggande studie framhålls att ordet *comitium* regelmässigt användes om den svenska riksdagen i nylatinska texter. Helander har

- även i en artikel (Helander 2016) påpekat att mycket kompetenta latinister fanns i landet under senare delen av 1600-talet, en kommentar som kastar ljus även över sentenserna i Tessins rikssalritning.
- 43 Andreas Lindblom hade för övrigt redan 1924 i sin grundliga rikssalsstudie påpekat att väggarnas utseende snarast hade prägel av fasader, utan att för den skull hänvisa till Albertis traktat. Lindblom 1924, 53–92 (särskilt 56). Tessin använde flera benämningar på rikssalen, nämligen sala, atrium och basilika. Alberti härledde ordet *curia* till *curtile*, d.v.s. en gård i ett stort bostadshus. Jfr vidare Kommer 1974, 52–53.
- 44 Motsättningen är åskådligt skildrad i Lindroth 1975, 366–370. En allmänt hållen historiografisk aspekt på förhållandet återfinns i Pocock 2011, 3–4. Identifieringen av sentens nr 8 såsom hämtad ur Lipsius kan tyckas tillföra en panegyrik, som inte återkommer i andra texter i ritningarnas rum eller fasader men som skall förstås i en antik kontext.
- 45 Alberti, VII:10. Den pedagogiska ambitionen med valet av latin tål dock att övervägas men valet förstärkte naturligtvis det romerskt förebildliga, visade på idealet.
- 46 Svensson 1941, 266 (not 26). Av Hans Helander har jag tacksamt mottagit upplysningen att denna inskription som en bas har Vergilius Georgica 4.208 f.
- 47 Stenström 1944, 187, 195, 198–207, 210–211. Helander 2004, 391. Ellenius 1966, 107, 148. Den fortsatta relationen mellan kungligheten och ständerna illustreras utmärkt genom porträttet av bondeståndets talman Per Olsson vid riksdagen 1686. Ständernas talmän stod faddrar vid prins Karl Gustavs dop.
- 48 En uppfattning hos en riktning bland klassicisterna. Interkolumnierna kunde nämligen göras bredare. Berger 1993, 94. Rykwert 1980, 89–93. Förebilder fanns: Claude Perraults Louvrefasad samt exempel i Inigo Jones, John Webbs och Christopher Wrens ritningar. Jfr t.ex. Kent 1727. Det förtjänar här att tilläggas att ett program för skulpturer och reliefer på södra fasaden finns bevarat, sannolikt skrivet någon gång under frihetstiden. Stommen i programmet ägnas den svenska lagens historia från Viger Spa samt kärleken till kung och fädernesland, nationella teman således. Riksarkivet a.
- 49 Alberti framhöll särskilt kolonnernas antropomorfa egenskaper (IX:7). Onians 1988, 148.
- 50 En redovisning för Tessins medarbetare vid utförandet av presentationsritningarna återfinns i Magnusson 2003, 124–133.
- 51 I samband med rikssalens restaurering omkring 1930 upptäcktes ett mindre parti äldre färgskikt med himmelsskyar inte endast i själva taket utan även på väggen ovanför den stora listen. Skulle detta parti kunna dateras till 1700-talet framstår Tessin d.y:s efterträdare som fullt införstådda med Tessins motiv för inredningen. Jfr Heymowski 2011, manus samt Millhagen Adelswärd 2021, 232–235.
- 52 Osäkerheten ökar alltid när en hypotes kopplas till en annan! Ett ytterligare tolkningsalternativ kan dock nämnas. Den romerska lagen tecknades först på tio tavlor. Men plebejerna fordrade ett större inflytande över Roms styrelse än vad lagen utsade på dessa tavlor. Två patricier, Lucius Valerius och Marcus Horatius, lyckades driva fram tillägg nedskrivna på ytterligare två tavlor. Därmed blev plebejernas inflytande tillgodosett och den romerska lagen skriven på tolv tavlor. De två intog därmed en särställning men romare brukade skildras klädda i toga, inte som nakna halvgudar. Atlantparen skall snarast förbindas med de kopplade kolonnerna, inte till de två patricierna.
- 53 En halv våning kunde knappast bestå med en kolonnordning. De senare tillkomna läktarna bars av toskanska kolonner. Enligt gängse regelverk skulle en ordning ställd ovanpå en annan vara något lägre än den undre, men alls inte motsvarande en attikavåning.
- 54 Björn Kommer tycks ha förbisett förhållandet (Kommer 1774, 60) eftersom det inte återfinns i planen över den södra slottslängan. I fasadgravyn är det dock beaktat och sedan fullföljt under byggnationen.
- 55 De är ingående analyserade. Jfr Palme 1956, 230–268. Fredlund 1974.
- 56 Kommer 1974, 154.
- 57 Olsson 1940, 167. Det bör tilläggas att gudstjänsten, som föregick riksdagsöppnandet, alltid hållits i Storkyrkan, inte i Slotts kyrkan.
- 58 Lindblom 1941, 33–46. Cederlund 2003, 73–111. Vahlne 2012, 299–313.
- 59 Millhagen Adelswärd, 2021, 230–231.

Opublicerade källor

- Kungliga Biblioteket, Stockholm. Carl Gustaf Tessins Åkerödagbok, SE S-HS L82:1 nr 27 1768 ”fortsättning juli.
- Riksarkivet a, Stockholm. Tessinsamlingen, E 5717 och E 5722. Tessins koncept till brev och andra skrivelser resp. Tessins utdrag ur *De re aedificatoria*.
- Riksarkivet b, Stockholm. Börstorpssamlingen, E 2985, Fredric Sparres utdrag ur Åkerödagboken med Nicodemus Tessins brevväxling med Casten Feiff.
- Slottsarkitektkontoret, Stockholm. Heymowski, Andreas. *Rikssalen – ett rum fullt av symbolik*. Manus, 2011.

Publicerade källor

- Alberti, Leon Battista. *De re aedificatoria*. Översatt till italienska och utgiven av Cosimo Bartoli 1550 (fol.) och 1565 (4:0). Översatt till engelska och utgiven 1735 av Giacomo Leoni. Leonis version utgavs i ny upplaga 1986. *Leon Battista Alberti. The Ten Books of Architecture: The 1755 Leoni Edition*. New York: Dover Publ., 1986.
- Cicero, Marcus Tullius. *De officiis, Add: Paradoxa Stoicorum. Hexasticha XII sapientum de titulo Ciceronis. Horatius Flaccus: Ad T. Manlium Totquatium (Carm. IV: 7)*. Mainz, 1466. Eng. översättning: *Cicero's Offices*. Översatt av Thomas Cockman 1699. London & Toronto: Everyman's Library, 1917. Svensk översättning *M. T. Ciceros Afhandlingar om Menniskans Pligter...* Översatt av Nils Salander. Stockholm: A. Wiborg, 1817.
- . *De Legibus*. English transl. Clinton Walker Keyes. Cambridge Mass.: Loeb Classical Library, 1928.
- Kent, William. *The Designs of Inigo Jones consisting of Plans and Elevations for Publick and Private Buildings*. London, 1727.
- Lipsius, Justus. *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*. Lugduni Batavorum 1589. Ny utgåva, översatt och kommenterad av Jan Waszink, *Politica: six books of politics or political instruction*. Assen, 2004.
- Livius, Titus. *Ab Urbe Condita*, III:33–41, översatt till engelska av D. Spillan med titeln *The History of Rome*, Books I-VIII. Milton Keynes: Digireads.com Publ., 2009.
- Palladio, Andrea. *I quattro libri dell'architettura*, Venedig 1570. Svensk översättning utkom 1928. *Andrea Palladio. Fyra böcker om arkitekturen*. Översatt av Ebba Atterbom, kommenterad av Martin Olsson. Reprint, Göteborg: Vinga, 1983.
- [Tessin d. y., Nicodemus] *Nicodemus Tessin the Younger Sources, Works Collections: Traictè dela decorations interieure 1717*, ed. Patricia Waddy, Stockholm: Nationalmuseum, 2002a.

- [Tessin, d. y., Nicodemus] *Nicodemus Tessin d.y. Observationer Angående så wähl Publique som Priuate huus ...*, ed. Bo Vahlne, Stockholm: Byggförlaget, 2002b.
- Varro, Marcus Terentius. *De Lingua Latina*, I. Med engelsk översättning av Roland G. Kent. London: Heinemann, 1938.
- Vitruvius Pollio, Marcus. *De architectura*. Daniele Barbaro översatte till italienska och kommenterade verket, som utkom 1556 med vid användning. *Vitruvius om arkitektur*, tio böcker, översatt av Birgitta Dahlgren och kommenterad av Johan Mårtelius. Stockholm: Byggförlaget, 1989.
- Wotton, Henry. *The Elements of Architecture*, London: John Bill, 1624. Ed. by Charles Davis, Fontes 68, 2012, 5. E-book läsbar via Libris.

Litteratur

- Anderson, Christy. *Inigo Jones and the classical tradition*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Andersson, Gustaf (utg.), *Handlingar ur v. Brinkman'ska arkivet på Trolle-Ljungby*, I. Örebro: N. M. Lindh, 1859.
- Bennett, J. A. "Christopher Wren: The natural causes of beauty", *Architectural History* XV (1972): 5–22.
- Berger, Robert W. *The Palace of the Sun: The Louvre of Louis XIV*. Pennsylvania state university, 1993.
- Bold, John. *John Webb: Architectural Theory and Practice in the Seventeenth Century*. Oxford: Clarendon, 1989.
- Cederlund, Johan. *Skulptören Pierre Hubert L'Archevêque 1721–1778*. Stockholm: Nationalmuseum, 2003.
- Clare, Janet. " 'The Great Patrician of the Speaking Art': Cicero, from the Republic of Letters to the English Republic", tillgänglig via *Ciceroniana On Line*, IV, 2, 2020, 353–373.
- Downes, Kerry. *Sir Christopher Wren*. Utställningskatalog, The Whitechapel Art Gallery 9 July–26 September 1982. London, Trefoil Books, 1982.
- Ellenius, Allan. *Karolinska bildidéer*. Uppsala: Uppsala universitet, 1966.
- Foucault, Michel. *Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard, 1966.
- Fredlund, Björn. *Arkitektur i Rubens måleri: form och funktion*, Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 1974.
- Helander, Hans. *Neo-latin literature in Sweden in the period 1620–1720, Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*. Uppsala: Uppsala Universitet, 2004.

- Helander, Hans. "The Latin Sentences in the Gallery", *The Gallery of Charles XI at the Royal Palace of Stockholm – in perspective*, Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien 2016, 59–72.
- Jonsson, Inge. *I symbolens hus: nio kapitel litterär begreppshistoria*. Stockholm, Norstedts, 1983.
- Josephson, Ragnar. "Byggnaden", *Stockholms slotts historia*, II, ed. Martin Olsson. Stockholm: Norstedt, 1940.
- Kanerva, Liisa. *Defining the architect in fifteenth-century Italy: Exemplary architects in L. B. Alberti's De re aedificatoria*, Diss. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1998.
- Kommer, Björn. *Nicodemus Tessin und das Stockholmer Schloss*. Diss. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1974.
- Lindblom, Andreas. "Rikssalen å Stockholms slott. En arkitektur- och skulpturhistorisk undersökning". *St Eriks årsbok*, 1924, 53–92.
- . "Frihetstidens och den äldre gustavianska tidens rumsinredningar", *Stockholms slotts historia*, III, ed. Martin Olsson. Stockholm: Norstedt, 1941, 33–46.
- Lindroth, Sten. *Svensk lärdomshistoria*, II (Stormaktstiden), Stockholm: Norstedt, 1975.
- Magnusson, Börje. "Tessin as a Draftsman. Problems of attribution", *Konsthistorisk Tidskrift*, vol. 72 (2003): 124–133.
- Millhagen Adelswärd, Rebecka. *Monument, minne, museum: Stockholms slott under det långa 1900-talet*, Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2021.
- Mårtelius, Johan. "Leon Battista Alberti" samt "Barocken och den franska klassicismen", *Arkitekturteoriernas historia*, ed. Claes Caldenby & Erik Nygaard, 52–65 resp. 92–111. Stockholm: Formas, 2011.
- Olsson, Martin. "Slottets historia intill år 1600", *Stockholms slotts historia* I, ed. Martin Olsson. Stockholm: Norstedt 1940.
- Onians, John. *Bearers of meaning: The classical Orders in Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance*. New York: Princeton Univ. Press, 1988.
- Palme, Per. *Triumph of Peace. A Study of the Whitehall Banqueting House*, Diss. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1956.
- Pocock, J.G.A. "Historiography as a form of political thought", *History of European Ideas*, 37 (2011): 1–6.
- Rykwert, Joseph. *The first moderns. The architects of the eighteenth century*. Cambridge: MIT Pr., 1980.
- Sekler, Eduard F. *Wren and his place in European Architecture*. London: Faber and Faber, 1954.
- Stenström, Stig. *Arvid Karlsteen: Hans liv och verk*. Diss. Göteborg, Göteborgs högskola, 1944.
- Svensson, Georg. "Slottet under den Bernadotteska dynastien", *Stockholms slotts historia*, III, ed. Martin Olsson. Stockholm: Norstedt, 1941.
- Söderlind, Solfrid. "Likhet", *Tolv begrepp inom de estetiska vetenskaperna*, ed. Hans-Olof Boström, 47–68. Stockholm: Carlssons, 2000.
- Thurley, Simon. *Whitehall Palace: An architectural history of the royal apartments*. New Haven, Conn.: Yale Univ. Press, 1999.
- Vahlne, Bo, "Nicodemus Tessin d.y. och slottet Tre Kronor", *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok 1997*, 81–105.
- . "Om moralen i Nicodemus Tessin d.y.:s byggnadskonst– några tolkningsalternativ", i *Stad, hus, rum: studier tillägnade Thomas Hall*, ed. Lempi Borg Wik, Margaretha Rossholm Lagerlöf, Martin Rörby, 145–152. Stockholm: Stockholms universitet, 2009.
- . *Frihetstidens inredningar på Stockholms slott. Om skönhetens och bekvämlighetens nivåer*. Stockholm: Balkong, 2012.
- . "Naturlig, inte dold – Några exempel på flertydighet i kunglig inredningskonst", *Konsthistorisk Tidskrift*, vol. 87 (2018): 1–20.